

Opomena Flaviji i diverzifikacija predodžbe (ženskog) starenja u hrvatskoj renesansnoj i baroknoj lirici¹

Divna Mrdeža Antonina

Sveučilište u Zadru – Odjel za kroatistiku

U *Carmina ad Flaviam*, četvrtoj Crijevićevoj knjizi, u elegiji Flaviji početnih stihova *Quid fugitiua negas uelocis dona Iuuentae* (IV, 8), tematizirano je nezadovoljstvo udvarača varljivom lijepom draganom koje joj iskazuje opomenom zbog oholosti i zazivom kazne u prijetećim prizorima ostarjelog ženskog tijela. Slike starosti u humanističkoj su lirici gotovo beziznimno prikazane kao antonim mladosti povezane s pojmom ljepote i ljubavi. Posljedično, imperativ mladosti/ljepote/ljubavi u književnosti zapadne kulture subjektivna je kategorija u prostoru ljubavne lirike manifestirana često kao kulturom naslijeđeno i modificirano Horacijevu geslo *carpe diem*. U antici je motiv prisutan zarana, najčešće u različitim prizorima starosti kao groteskne bolesti prisutne, primjerice, u Anakreontovoj mucu izazvanoj pogledom na vlastiti odraz u zrcalu i užasavanju starenjem ili pak želi da ženska ljepota ne ostari (Tibul, I, 8, 41–50; Propercije, II, 11; III, 25). Crijevićeve artikulacija i modifikacija preuzeta ili pak sekundarno posredovana antičkog motiva *carpe diem* prethodi širenju predodžbe ženskog starenja u hrvatskoj ljubavnoj lirici ranog novovjekovlja. U ovom će se članku predstaviti na primjeru nekoliko pjesama modusi diverzifikacije motiva poslije Crijevićeve latinističke zbirke. Modeli kulturne komunikacije u kanconijerima starih hrvatskih pisaca o kojima će biti riječ realizirani su u različitim jezičnim izričajima, literarnim konvencijama i amoroznim diskurzima: kanconijer *Rime volgari* Ludovika Paskalića na talijanskom jeziku, *Pjesni razlike* Dinka Ranjine, *Plandovanja* Ivana Bunića Vučića i *Pjesni razlike* Ignjata Đurđevića na hrvatskom jeziku.² Crijevićeve pjesma 8 upotrijebit će se u komparativnoj analizi kao djelomičan ključ za čitanje ostalih tekstova.

Ključne riječi: žensko starenje, *carpe diem* motiv, Ilija Crijević, hrvatska ljubavna lirika XVI. i XVII. stoljeća

¹ Ovaj je rad rezultat istraživanja na projektu *Predmoderna hrvatska književnost u europskoj kulturi: kontakti i transferi* (IP-2020_02-5611 *Econtra*). Izložen je na Znanstvenom kolokviju „Stvaralaštvo i intelektualni transferi hrvatskih latinista” održanom na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 30. rujna 2021.

² Istraživanje se osvrće na kraće lirske pjesme poznatijih autora bez namjere za sveobuhvatnim predstavljanjem diverzifikacije motiva *carpe diem*. Motiv je, naime, proširen u ranonovovjekovnoj književnosti i kao sastavnica dužih, žanrovski i tematski različitih pjesničkih sastava. Primjerice, mjesta je nalazio u odužim pastoralnim

I.

Na koji je način oblikovana predodžba starosti u sklopu teme *carpe diem* u spomenutoj Crijevićevoj elegiji Flaviji *Quid fugitiua negas uelocis dona Iuuentae* (IV, 8)? Razdraženi udvarač u uvodnom apelativno oblikovanom pitanju Flaviji, apostrofiranoj imenom tek na kraju pjesme, predbacuje dragani odbacivanje prolaznih darova mladosti implicirajući u prigovoru težak grijeh propusta. U žestokom su naletu upućenih joj pitanja tvrdnje čija se točnost podrazumijeva: darovi prirode, mladost, cvat ruže i zrelo voće sugestivno se koreliraju s djevojačkom mladošću i prezentiraju kao blagodat koju valja konzumirati bez odgode. Proces dokazivanja njezina propusta i zablude konstruiran je uvodnim dubletnim uparivanjem simbola nasušnih plodova kruha i vina (pšenice zrele za žetvu i zrelog grozda) s prolaznošću sjaja ženske zlatne kose i grimiznih usana, stihovi 4–8:

Tempestiua leges haec nisi poma, cadent.
Tempestiua Ceres messoris falce secatur
Tempestiua cauos inquinat uua lacus.
Non semper fului radiant in uertice crines
Purpureoque micat lacteus ore color.

Iz neumoljivo intonirane konstatacije o prirodi koja dopušta samo kratkotrajno uživanje u svojim plodovima, izvedena je korelacija s kratkotrajnošću ženske mladosti. U proces dokazivanja vjerodostojnosti korelacije uvodi primjer fragilne ljepote ljubica, a potom da bi se izlaganju podario dramatičniji ton, i antitetičko supostavljanje paralogičkih i mitskih simbola pomlađene prirode (mladost mjeseca u mijenama, zmijski svlak, rađanje feniksa) s nereverzibilnim ljudskim vijekom. U usporedbi s prirodom, čiji je proces propadanja prikazan kao integrativni dio postojanja, lirski subjekt Flavijinu starost tretira drukčije: kao prijeteću pošast, izvanjskog neprijatelja koji dolazi iznenada da opustoši mladost i zauzme njezino upražnjeno mjesto u tijelu, stihovi 19–24:

Tam cito, pulcra, subit, postquam defloruit aetas,
Non intellecto curua Senecta pede.
Aspice qua flores nascantur luce, senescant,
Et quae mane uirent, nocte ligustra ruant.
Et tibi flore nouo quae pullulat, ista senescet
Et dominam linquet forma caduca suam

Takav je narativ dio udvaračeve pragmatičnosti u muško-ženskom odnosu, on priželjkuje nagradu i nastavlja nagovor zastrašujući dragu stupnjevanjem faza

---

poemama poput *Tužbe Radmilove cječ Zorke vile* Vladislava Menčetića u kojoj se u Radmilovu udvaranju od 220 dvostrukorimovanih šesnaesteraca motiv *carpe diem* uveden od 121.–125. stiha kao argument nagovora Zorke na ljubav (Menčetić, 1866–68: 30–39). Ili pak, u skraćenoj je inačici isti motiv uključen i u slično naslovljenu pastirsku poemu u osmeračkim sestinama Ivana Šiškova Gundulića *Suze i tužbe Radmilove* (Gundulić, 2001: 5–52).

starenja prezentiranih u vidu progrediranja starosti kao nelječiva tjelesnog hendikepa. Uvjeravanje je usmjereno na izazivanje tjeskobe sugovornice prolepsama njezina neuspješna pomlađivanja u predstojećoj starosti: projekcijom ženske staračke proćelavosti zakrivene tupeom, kao kontrasta spominjanoj zlatnoj kosi. Gubitak ljepote progredira u gubitak Flavijine osobnosti u grotesknoj slici starice koja simulira urehom ljepotu mladosti i neuspješno se udvara mladićima. Iščeznuće erotske privlačnosti potom progredira u sliku posvemašnjeg gubitka ljudskog dostojanstva: starost se prikazuje kao svojevrsan krimen sankcioniran društvenom porugom nesmiljene mladosti koja zbija surove pošalice sa staricom izmoždenom tremorom, stihovi 33–38:

*Ridebitque nepos Hecubam gracilemque cicadam,
Succiduoque tremens corpus anile gradu.
Gaudebunt furtim iuuenes furtimque puellae
Supplantare tuos turba iocosa pedes,
Nec baculum ancillae parcent subducere, nec te
Saepius in media destituisse uia.*

Osvetoljubivost lirskog subjekta manifestira se eksplicitno u obrazloženju društvene kazne kao odgođene pravde što će sustići Flavijinu sadašnju oholost. Udvaračev gnjev počiva na dvostrukom paralogizmu jer poistovjećuje oholo odbijanje njegove tjelesne žudnje sa zločinom koji će sustići kazna u vidu gubitka dara koji mu se uskraćuje. Posljedično, Flaviji se alogično sugerira da bi akceptiranje snubljenja dokinulo kaznu starenjem i društvenu sablazan nad njom. Ili barem, bila bi nagrađena starošću bez žaljenja, stihovi 43–46:

*Vidi ego iam faciles Venerem spraeuisse puellas,
Postmodo flere senes criminis arte sui.
Sic, modo si qua malos exerces foemina fastus,
Foenore cum duplici perpetieris anus.*

Lirski subjekt u daljnjem tijeku naracije radi na intenziviranju Flavijina straha od gubitka mladosti/ljepote prijetnjom smrću, čiji su podsjetnik kataloške mitske slike: beskrvno lice Sibile i Hekube. Potom, vrhunac procesa propadanja koji prethodi smrti zaokružuje naturaliziranim opservacijama o manifestacijama posvemašnjeg gubitka kontrole nad tijelom (facijalna ekspresija, zadah i izlučevine). Da bi prijeteca prolepsa imala što snažniji učinak, u završnicu ponovno uvodi stilske figure za ljepotu mladosti, oči – zvijezde, vrat bjelji neg snijeg, cjelov – ruža, kao opreku hiperboliziranom krajnjem stadiju tjelesnog propadanja: vlasnicu jedinog preostalog krnjatka i dviju vlasi usporedivih s paučjim nitima. No ni to mu nije dovoljno, literarnim motivom potkrepljuje grotesknu sliku: ostarjela Helena ruga se autoironično bivšim ljubavnicima vlastitim zrcalnim odrazom.

Ljubavna srdžba neuslišana ljubavnika u Crijevićevoj elegiji oblik je nagovora na ljubav koji se služi zastrašivanjem koristeći percepciju starenja kao stanja lišenosti ljepote i erotske privlačnosti, dakle, starosti supostavljenoj suprotnostima ženskoj mladosti koja se uzima kao vrijednosno polazište. Pozitivan aspekt ženskog identiteta vezan je uz idealiziranu sliku mladosti i ljepote, a antonimično pozicioniranje odnosa mladosti i starosti u osnovi je stereotipne predodžbe starosti kao sramotnog stanja u tjelesnom, intimnom i kolektivnom njegovu statusu. Vlastito amorozno stanje nije primarna preokupacija ljubavnika u ovoj pjesmi, premda je izostanak ljubavnog združivanja tematski okvir i inicijalna situacija za verbalnu prijetnju starošću. Razvedeni katalog slika sezonalnih manifestacija prirode, uveden u elegiju u skladu s humanističkom poetikom i retoričkim figurama u službi je logičke, silogičke i paralogičke argumentacije u poistovjećivanju/kontrastiranju stadijalnih mijena i procesa tjelesnog propadanja. Stereotipne slike ženske mladosti/starosti vezane su uz mušku žudnju za mladim ženskim tijelom, a uveden groteskan prikaz starice koja žudi za mladim muškim tijelom služi naglašavanju dvostruke suprotnosti utemeljene na izostanku odgovora u mlade žene prema muškoj žudnji, s jedne strane, i maskulinoj odbojnosti prema erotskoj želji starice, s druge strane. U podlozi predodžbe oba stanja je paralogički koncept ženske krivnje. Važnost stava zajednice o starosti u fragmentima sadržaja koji demonstriraju njezin tretman i eksplicitno (stihovi 73–74: *Quis non fastidit senium turpemque senectam? / Aetatis nostrae sola iuuenta placet*) uvodi temu u širi socijalni kontekst u kojem je kreiran stereotip, o čemu nešto više u posljednjem poglavlju ovog rada.

II.

U Paskalićevoj pjesmi početnog stiha *Amor souente il mio desir accende* u zbirci na talijanskom jeziku *Rime volgari*³ (1549: list 25–31) sastavljenoj od 39 stanci ukrštenih rima i dočetnim parom stihova paralelno rimovanim, motiv *carpe diem* uvodi se tek u 26. stanci od njih 39. Njegov zaljubljenik sklon je naraciji pa najprije iscrpno izlaže svoj složen i napet odnos prema ljubavi u različitim stadijima tegobne ljubavne priče. U prvim stancama od njih 25 koje nadugo izlažu prirodu njegova ljubavnog nespokoja, analitičar svoje tegotno stanje prezentira Amoru, a potom na nagovor Amora da se počne cijeliti, odvažno učini čast svojoj gospi, odbaci divlje misli te se nada milosti za dugu službu, zaljubljenik slavi gospojinu ljepotu božanskih svojstava s mišlju da je bolje poginuti zbog odvažnosti nego zbog kukavičluka. Religiozna

³ Paskalićeve *Rime volgari*, posvećene zadarskoj plemkinji Marziji Grisogono, sastavljene su iz dva dijela, a prvom dijelu zbirke u zaglavlju stoji samo *Di M. Lvdovico Paschale da Catharo*, bez tematskog podnaslova za skupinu pretežito ljubavnih pjesama. Drugi dio posvećen *Al Mag. M. Vincenzo Quirini, fù del Claris. M. Paolo*, okuplja sadržajno različite pjesme naslovljene *Rime diverse di M Lodouico Pascale da Catharo*. Pretežito su to posvetne

idealizacija obožavane žene manifestira se u izboru mnoštva atributa za njezinu rajsku ljepotu i strahovanju za nemoć njegova stila da joj iskaže divljenje. Njoj, naravno, prema ljubaznosti, uljudnosti i pobožnosti nema premca, stanca 13, str. 27:

*Mà la beltá ch'in uoi di fuor si scope,
(Anchor che sia merauigliosa et rara,
Et benche ogn' arte la Natura adopre
Per non parer in adornarui auara)
E' nulla à par di quella che si copre
Nella uostr' alma luminosa et chiara
Che sparge intorno mille raggi et mille
Di celeste splendor uiue fauille.*

Motiv božanske kreacije ljepote i dosjetljive prirode kao kozmičke sile koja je inkorporirala u dragoj sve lijepo na nebu, zemlji i moru obasiže stihove od 18. do 25. stance. Potom pjesma gubi diskurzivne signale petrarkističke i kristijanizirane neoplatoničke lirike jer udvaranje postaje ljubavni nagovor.

Kazivanje o vrlinama drage i odnosu patnje i odbijanja uvedeno je zato da se izazove suosjećanje i jasnije istakne činjenica prolaznosti svih opisanih darova mladosti te pobudi gospodina želja da ih iskoristi. Postupak dokazivanja neminovnog dolaska starenja posjeduje neke konvencionalne antitetički oblikovane retoričke sklopove tipične i za postavljenu argumentaciju iz Crijevićeve pjesme Flaviji: stadijalne mijene prirode ilustriraju propadanje dragine ljepote i mladosti. Dijagnosticiranje stanja koje ju čeka u budućnosti razmjerno je opsegom vrlo reducirano u odnosu na pohvalu sadašnjem izgledu. Predodžba starosti u Paskalićevu tekstu apstraktna je, reducirana u dvjema slikama bez konkretizacije pogubnih učinaka groteske u Crijevićevoj pjesmi (bolesnički smrtno blijeda je starost, a lijepo lice i zlato kose će izmijeniti bijelo srebro, stanca 28, str. 30):

*Ma quella passa, et uen à mano à mano,
L'afflitta o smorta, et pallida vechiezza,
Che quel che fà l'està ne'l uerde piano
Dell' herbe è i fior, e d' ogni lor bellezza,
Ella fà in uoi, che da'l bei uifo humano
Vi fà sparir la giouenil uaghezza
C'hor inamora ogn'un, in un momento
Mutando l'oro fin in bianco argento.*

pohvalnice pjesnikovim prijateljima i različitim suvremenici čije je djelovanje vezano za Kotor. Uzmemo li kao mogućnost nastanka zbirke vremensko određene ljubavne priče koje donosi Paskalićev lirski subjekt, premda je riječ o topici ali drugih podataka nemamo, rime su završene simboličnim obraćenjem ljubavnog patnika o Božiću kad je napunio 26 godina (sonet počinje stihom „Dopo il uigesim' anno e scorso il quinto”, na listu 48 b). Završne pjesme uvrštene potom su konvencionalno religiozne, a jedan sonet među njima (119. po redu, list 66) ima historijski okvir: molitva za zaštitu od vojne ugroženosti Kotora s Orijenta vjerojatno je nastala uoči Velikog mletačkog rata 1538, kad se Kotor uspio obraniti od napada Barbarosse. Svakako, Paskalić je Crijevića trebao poznavati.

Čak tri stance potom persuazivne su u danteovskom upozorenju o mucij sjećanja na sretnu danu. Eksplicitno senzualizirana ljubavnog odnosa nema u Paskalićevoj kanconi, a zaljubljenikov zaključni opširan apel opetuje na svojevrsan način zabrinutost za doraslost vlastita pera ljepoti izabranice. Iskazuje ga molbom metaforičkom svjetlu očiju svojih da otvori dan njegovoj mračnoj misli e da bi je mogao opjevati za vječnost. Budući da Paskalićeva pjesma ne aktualizira hedonistički aspekt *carpe diem* teme antičkoga tipa, ne možemo govoriti o nekom intencionalnom intertekstualnom odnosu s Crijevićevom pjesmom. Premda rabi dio istog retoričkog aparata, određene slične lekseme, stileme, motive i metafore ne možemo držati primjerom eksplicitnog dodira, stanca 26, str. 30:

*Perche la giouentú si frefca et balda;
È proprio com' un fior d'April et Maggio
Che tanto stà la sua bellezza salda :
Quanto da 'l sol non le uien fatto oltraggio,
Ma poi che passa alla staggion piu calda
Et s' alza à mezzo 'l ciel l' ardente Raggio
Tosto si secca, et quel suo uiuo et uerde –
Color smarrito in breue spatio perde.*

Rekli bismo, Paskalićev zaljubljenik osjeća i radost i muku u svom stanju, koristi motiv *carpe diem* u svrhu nagovora drage, ali njegovo je amorozno stanje u prvom planu. Broj stanci posvećenih slavljenju ljepote, a koji preteže za dvije trećine prema opsegu stihova što sadržajem tematiziraju starost, svjedoči da je persuazija podređena dominantno amoroznoj temi. Lirski subjekt nije furiozno raspoložen prema hladnoj dragani, svojevolumno prihvaća patnju i ne uvjetuje otvoreno svoje ustrajavanje očekivanjem plaće za ljubavnu službu i proslavu dragine ljepote, no ne prikazuje ljubav ni kao samodostatan radostan doživljaj. Budući da su djelovanje i postanak njezine ljepote posljedica božanske geste u neoplatoničkom diskurzu, uvedeni *carpe diem* motiv ne poprma stiski registar iskaza, posebice ne naturalizam i grotesku svojstvene Crijevićevu hedonističkom diskursu. No, svjetonazorni koncept kolektivne predodžbe starosti i njezine antonimijske vezanosti uz percepciju mladosti, ne razlikuje se fundamentalno kod obojice pisaca.

III.

I u nekoliko kraćih pjesama (20, 80, 86, 87, 315) Dinka Ranjine iz zbirke *Pjesni razlike* (1563), uz ljubavni motiv *carpe diem* vezuje se prijetnja gubitkom ženske mladosti. Sudeći prema broju pjesama, disperzija motiva evidentna je unutar jedine zbirke, stoga se valja upitati kakva je razlika u tretmanu motiva i unosi li Ranjina poetičke i svjetonazorske novine kojima je bio sklon i u ovu skupinu pjesama?

U pjesmi br. 20 amorozni subjekt u ljubavnom očaju prigovara gospoји zbog neuzvrćena pogleda apelom da razmisli o nijekanju važnosti ljubavi. Konvencionalni motivi u službi idealizacije drage i veličanja ljubavnih emocija (sunce, pogled, dragi kamen i vjerna služba), a koji su primjetni i u skupini od desetak pjesma što joj prethode (Bogdan 2012: 257), uvedeni su u *carpe diem* persuazivnu koncepciju da bi poslužili sižejnem oblikovanju apela o prolaznosti mladosti. Hedonistički nagovor gospoје na provođenje mladih dana posreduje se kolokvijalnim elementima u stilskom registru iskaza,⁴ aluzivnim i otvoreno senzualnim prigovorom, stihovi 9–14, 21–24:

*Razbor tvoj toli lud ni, da t' ni dano znat,
ko li je gruba ćud lijepu stvar zakrivat.
U nidnoj meu nami scjeni se ne broji,
jedan lip drag kami, skroveno ki stoji.
Od blaga zlo bi se svud moglo vik reći,
da ga rđa sve grize u tminah stojeći.
(...)
Sve vlasti gizdave čin' da te svud slide
pri nego sunce tve g zapadu otide;
ar voće tko zriło ne trga u svoje dni,
man ga je pak gnilo brat, kad već vrime ni.*

Ranjinin udvarač poentira metaforičkom sljepoćom mladosti i igrom zvučnosti i značenja u semantičkom polju složenije dosjetke protegnute na cijelu pjesmu (*lijepa/slijepa*), stihovi 33–36:

*Nu vazda naprijeda čin' s misli da tečeš,
neka pak, kad sijeda uzbudeš, ne rečeš:
jaoh, nijesam lijepa sad, a kad bih jur lijepa
bit mudra ne umih tad, nego li prem slijepa*

Dosjetka je temeljena na inače često rabljenom motivu pogleda: „da s' oči pravi put od svake ljubavi” (stih 6) i stilski upečatljivo nagomilana zvukovnog efekta postignutog ponavljanjem istog motiva: „Ne čin' tim verni tvoj da tužno sve hodi, / pogledom pogled svoj pogleda kad godi”, stihovi 15–16.

Zanimljiv je kontekst u kom se nalazi pjesma br. 20. Slijedi nakon idealizacije anđeoskog oblića drage koje je kreirala Natura (br. 19). Prethodi joj skupina uglavnom kraćih lirskih formi u dvostruko rimovanim dvanaestercima mješovita ljubavnog diskurza (četiri oktave, dvije decime, dva pseudosoneta i pjesma od 16 stihova) u kojima lirski subjekt predstavlja svoje zaljubljeno stanje različitim adresatima u sižejnim dosjetkama: o gospoји metaforičkom suncu (br. 11 i 12); o utjelovljenoj kalokagatiji usporedivoj dragom kamenu u plemenitoj kovini (br. 13); o plamtećem

⁴ Izrazi poput „razum toli lud”, „voće gnilo”, u rimovanim parovima *lud/ćud* i *zriło/gnilo*, vjerojatno su uvedeni radi Ranjinine potrebe za inoviranjem dubrovačkog konvencionalnog rimarija.

i bolnom amoroznom odnosu (br. 17 i 18); o čežnji za uzvraćenom ljubavlju (pjesma br. 14); o dvorbi u društvu umnih pera koja proslavljaju njezinu ljepotu (br. 15); o vjernoj službi (br. 16). Ta se skupina mješovita diskurza naslanja na uvodnih desetak pjesama neoplatoničkog diskurza (Bogdan 2012: 257). Prelazak s uvodnog sadržaja Ranjinina kanconijera u kom dominira idealizacija gospoje na pjesme mješovita diskurza, a prije uvođenja u temu *carpe diem*, doima se kao fragmentiranje unutrašnjeg sadržajnog koncepta Paskalićeve spomenute kancone, unatoč razlikama u predstavljanju amoroznih situacija i stanja zaljubljenika.⁵

U pjesmi br. 80 motivi za prezentaciju *carpe diem* teme u službi su dosjetke koja počiva na kršćanskoj doktrini o kajanju u paklenoj propasti, doslovno apliciranoj na antitezu raja (ljeta) mladosti i pakla starosti:

*a kad ti sgine tja od ljeta taj hvala,
u pakao iz raja, naći ćeš, da s' pala,
ter tva ćeš ljuvena kad bude izit van,
izvan se bremena brinućeš, a zaman.*

U pjesmi br. 86 metaforički cvijet darovan s nebesa misaono se rasprostire i na gospojine darove e da bi se dosjetka zaključila senzualnom aluzijom o kratkom trajanju ureda. Konvencionalno uobičajeno, cvijet kao metafora mladosti u antitetičkim je konstrukcijama suprotstavljen zimi i starosti. Sljedeća, 87. pjesma čita se kao sadržajno i metaforičko usložnjavanje prethodne pjesme u jedinstvenu dosjetku. Isti je motiv fragilnosti cvijeta ovoga puta poslužio kao metaforička igra riječima kojom je

⁵ Zanimljive su, primjerice, sadržajnom dosjetkom i metričkom formom i podudarnosti u Ranjininoj oktavi br. 16 i Paskalićevoj petoj stanci u kanconi. U različitim se govornim procedurama, s drukčijim sudionicima i situacijom, slično tematizira zaljubljenikova nada u smiljeno srce drage:

*È meglio assai con amorosi prieghi
Prouar da lei di ritrouar mercede
Non è si duro cor che non si pieghi
Per lunga seruitù che farsi uede,
E' pur s' auien che sia ritrosa et nieghi
D' hauer pietà della tua uera fede
Megl' é così languir per troppo ardire
che per uiltate, il tuo pensier coprire.*
(Rime volgari, stanca 5, list 25 b).

*Svak meni govori: tamniče, svijes stavi
ter se već ne mori man za tom ljubavi.
A ja im velju: rad svaki se trud pravi,
na dobro mjesto kad misal se postavi.
Bivši uprav rečeno: tač srca tvrda ni,
ko služeć smiljeno ljubko se ne učini.
Tim dočim sunce sja vrhu nas na sviti,
s ufanjem vjerno ja vazda ću služiti.*
(Pjesni razlike, str. 14.)

konstruirana ljubavna situacija s darovanim cvijetom u vodi zbog dosjetke o cvijetu-gospoju zalijevanoj zaljubljenikovim suzama.

Posljednja pjesma, br. 315, u Ranjininu nizu *carpe diem* teme govori o prolaznosti mladosti artificijelnom dosjetkom utemeljenoj na etimološkoj figuri („Kaji se kajući, kajući kaj’ se sve, / dokoli kajanje čin’ť misli tve”, stihovi 1–2) i antitetičkim konstrukcijama metafora u lažnoj argumentaciji paralogičkih poredbi (zmijin svlak i hrastovo lišće naspram neobnovljive gospojine mladosti). Pjesma nema tematskih i sadržajnih poveznica s pjesmama koje joj prethode, ali se sadržajem uklapa u niz poslije. U sljedećoj pjesmi, br. 316, kao da svjedočimo situaciji koja rasvjetljava prethodnu pjesmu situacijski je uokvirujući u ljubavnu svađu zaljubljenika i kurtizane, njezinu prevaru i uzaludno kajanje te njegovu utjehu kod nove milosnice:

*i voće tvoje toj družima davaše,
a meni sveder: je nezrelo veljaše,
čineć man na vratih mnokrat mi vikati,
na glas moj ne kteć se nikako ozvati.
A došla sad jesi za kajat zla dila,
ucknila s’ odveće, er me si zgubila:
Našal sam ja drugu gospoju od svita,
bez truda tolicih koja me napita.
(Stihovi 5–12).*

Ranjinine pjesme *carpe diem* temu razvijaju iz zajedničke konvencionalne motivike sekundarnog hedonizma. Pjesma br. 315, dijeli s Crijevićevom elegijom podvrstu hedonističkog ljubavnog diskurza, po svojoj prilici i kurtizanu kao sugovornicu. Paskalićevoj pjesmi približava ih modus uvođenja motiva *carpe diem* u sadržaj pjesme br. 20, a bliskost povećava njezino čitanje u tematskom kontekstu pjesama koje joj prethode. Sklonost dosjetki kad je u pitanju *carpe diem* tema (smještena na razinu sižea, argumentacije i retoričke igre značenja semantičkih i zvukovnih figura), odvaja Ranjinine pjesme od intertekstualnih relacija s pjesmama promatranih prethodnika. Dosjetka je dio transtekstualnog nasljeđa te postoji stanovita korespondencija Ranjininih pjesama utemeljenih na dosjetki s ljubavnom lirikom kvatročenta.⁶

Zanimljivo je da u Ranjininim pjesmama uz uvođenje motiva starosti u slikama propadanja prirode, kako se podrazumijeva u apelu *carpe diem*, redovito izostaju postupci prezentiranja manifestativnih oblika starenja sugovornice. Upozorenja njegova lirskog subjekta na starost apstraktna su, svode se uglavnom na kajanje gospoje ili sentenciozno oblikuju stereotype (br. 86, stihovi 13–14): „staros, ka ni nami ino vik na svit saj,/ neg čemer s tugami i s jadom plać i vaj.”

⁶ Sklonost dosjetki kao dijelu Ranjinine inovacije u cijelom opusu obrazlaže Tomislav Bogdan: „U Ranjine se, kao i u ‘Zlatarovo’ Skupini iz Zbornika Nikše Ranjine, pojavljuje niz pjesama koje su utemeljene na dosjetki, samo što je ona ovaj put u pravilu još zaoštrenija. I kod Ranjine se dosjetka najčešće zasniva na neočekivanoj poenti ili efektom, ponekad i paralogičnom načinu argumentacije, odnosno u nekim slučajevima na strukturi sižea, ali gdjekad počiva i na retoričkim figurama.” (2012: 253).

IV.

Tema obvezatnog uživanja u mladosti u pjesmama br. 7, 11, 38, 43, 50, 64, 75 Ivana Bunića Vučića demonstrira diverzifikaciju predodžbe o mladosti i starosti u skladu s poetikom pojedinih lirskih (pod)vrsta. Uobičajenoj predodžbi starosti kao prirodnoj nepogodi koja žensko tijelo čini neprikladnim za ljubav pridružuje se i nova ljubavna tema s anakreontskim viđenjem muške starosti.

U osmeračkoj pjesmi br. 7, početnih stihova „Nemoj, lijepa Rakle moja/ u mladost se toli uzdati” apelativni ton veselog udvarača fingira zabrinutost zbog brzog prolaska Rakline mladosti i uključuje usrdnu molbu da ne odgađa uživanje. Nagovor se oslanja na konvencionalne metafore ruže i mladosti, poredbe graduiranih dnevnih i sezonalnih mijena: zore, sunca i mraka, proljeća i zime. Uvedene su kao argument bez procesa dokazivanja, a zaključno metaforičko supostavljanje Raklina proljeća i zime antitetički je klimaks eksklamativna emotivnog nagovora. Pjesma je u susjedstvu nekoliko drugih pjesama pastoralna ugođaja adresiranih Rakli (br. 6, 7, 9). Doima se svojevrsnim sadržajnim nastavkom Ljubmirova vapaja kojim pokušava odvratiti plahu Raklu od bijega u pjesmi br. 6. Pjesma br. 9, pak, samohvala je bivšim draganama Ljubici, Dzorci i Jasenki da je Raklu uspio osvojiti. Apel *carpe diem* u pjesmi br. 11 kratka je, sentenciozno konstruirana dosjetka nastala kontrahiranjem sadržaja pjesme br. 7.

U pjesmi br. 38 zaljubljenik se obraća Ljubici potaknut prizorom njezina ogledanja u vodi. Pastoralna situacija ishodište je za razvijanje dosjetki izvedenih iz paralelizma toka vode i tijeka vremena i etimoloških figura, stihovi 9–16:

*Skoro, skoro promijeniće
vas tvoj ures i svu diku,
tebe istu tebi skriće
da neć poznat tvû priliku.*

*Bježi mladost, dni odhode
vele brže, vele plaše
negli istoga vira vode
i sjena u njih kad se kaže.*

U pjesmi br. 64 unijet je motiv *carpe diem* u prizor izljeva gnjeva i tužbe „neplaćena” udvarača. Zaziv protoka vremena formuliran je kao furiozna osobna kletva pravednika čija alogičnost podaruje ljubavnikovu nezadovoljstvu moć upravljanja božanskom srdžbom. Personifikacija vremena podrazumijeva gubljenje granice između manifestacije realnog vremena koje ima prirodan tok i paralogički shvaćena vremena kletvom pretvorena u personificirano nevrjeme ubrzana tijeka, stihovi 5–12:

*O brijeme bjeguce, doved' dan, doved' noć,
 općinu tve kuće, hod' meni na pomoć!
 Proljetje, i ljeto, i jesen i zime
 prived', ma osveto, letušte o brime!
 Privedi uza se, kô ti se podoba,
 godišta, i čase, i vijeke i doba.
 Ti tvojom jakosti nemilo pohara'
 nje rajske ljeposti i mû vil postara'.*

Literarni antički motiv razgovora ostarjele Helene s ogledalom u pjesmi br. 75, već uporabljen u Crijevićevu mini katalogu grotesknih starica uz Hekubu i Sibilu, u Bunićevoj je pjesmi uporabljen da bi prezentirao iščezlu ljepotu Helene kao metaforu svojevrсна istočnog grijeha koji je promijenio povijest i osobne sudbine. Končetožno uplitanje niza tropa i etimoloških figura čita se u doslovnom, alegorijskom i metaforičkom značenju, a polazište im je dosjetka utemeljena na metaforizaciji ljubavnog plamena mladosti i plamena kojim je izgorjela Troja: „Taka da sam bila kad me si vidio,/ ni Troja zgorila ni bi ti zgorio”.¹ Za razliku od pjesama *carpe diem* u kojima se motiv starosti pojavljuje kao prolepsa u svrhu zastrašivanja dragane, Helenin je solilokvij vremenski smješten u starost koja postaje fokalizator i vrijednosno polazište za problematiziranje posljedica realizirana koncepta *carpe diem*.

U dvije ljubavne pjesme Ivana Bunića Vučića (br. 43 i 50) problematizirana je starost, stvarna i pretpostavljena, zaljubljenog muškog lirskog subjekta. U pjesmi br. 43 ne nalazimo uobičajenu persuazijom oblikovanu temu *carpe diem*, već autopredodžbu muške ljubavne strasti u starosti nastalu retematiziranjem anakreontskog motiva o udvaranju stara ljubavnika mladoj vili koja ga odbija zbog starosti. Duhovit niz poredbi utemeljen je na paralogički izjednačenoj simbolici bjeline i vatre u nizu doslovnih i metaforičkih značenja sjedina/pepela/snijega i ognja umreženih pomoću više figura među kojima dominira sintagmatska antiteza (stihovi 3–8):

*Nu prav sud nije toj er staros ne čine
 ni dunu oganj moj me bijele sjedine.
 Er kô sred pepela žerava taji se,
 obličja sred bijela mâ ljubav hrani se.
 Ja sam prem ko gora izmeće koja plam
 zasve da izdvora pokriva snijeg ju sam.*

Naposljetku se končetoznom dosjetkom metaforički poentira iznivelirana muška starost i ženska mladost upletene kao snježnobijeli čemin i ruža.⁸ Premda ljubavnik u šaljivom modusu govori o znakovima starosti, u podtekstu je želja kojom se prikriva

⁷ Opširniju analizu končeta u pjesmi br. 75 vidjeti u: Fališevac 1987: 193–195.

nesigurnost u trajnost muške „mladosti“. U pjesmama s temom ženskog *carpe diem* tjelesna obilježja ženske starosti, poput sjedina, ističu se eksplicitno kao znak erotske odbojnosti. Očigledno su i kod muške starosti smetnja u snubljenju mlađahne dragane: „Mlađahna vil moja sveđ mene prikara/ er ljubim još ju ja, sudeć me za stara“, stihovi 1–2. Šaljivim obrtanjem, pak, sijede vlasi rabe se kao duhovit paralogičan argument u obrani staračke privlačnosti – istaknuta komplementarna sastavnica erotskog sklada mladosti i starosti. Šaljiva argumentacija dio je procesa snubljenja koja retoričkim šarmom udvarača zakriva osjetljivost na fragilnost muške seksualnosti – skriveni bjelinom snijega i pepela metaforički hiperbolizirani *oganj*, *žerava* i *plam* dio su autopredodžbe ljubavnika kao vječnog viteza: „ljuven sam bio mlad i ljuven po sve dni,/ ljuven sam eto i sad star vitez hrabreni“, stihovi 9–10. Na natruhu autoironije u iskazu upućuje referentni kontekst – patrijarhalna ukorijenjenost ideje o maskulinoj erotskoj trajnosti.

Inačica motiva maskulinog *carpe diem* nalazi se i u pjesmi br. 50 u kojoj persuazivnost udvarača oblikuje specifičan slučaj: muška argumentacija, utemeljena na doslovnoj poredbi propadanja hrasta i metaforizirana vlastita ljubavnog stradavanja, usmjerena je na izazivanje ženske samilosti za udvarača zabrinuta nestalnošću vlastite mladosti. Utkana paralogička dosjetka o udvaraču kao plamtećem hrastu uključuje i *conchetto* ironična pogleda ispunjena strahom da će mu proći mladost dok dočeka plod svog udvaranja.

Bunićeve pjesme uvezuju motiv ljubavi i mladosti/starosti u situacije sadržajem prikladne za demonstriranje oštroomnosti končeta. Obilježja muške starosti nisu u funkciji odvrćanja od ljubavi već su dio figurálnosti kojom se hrani udvorni *conchetto*, a kojim se na začudan način oblikuje već poznati stav o kratkotrajnosti ženske privlačnosti, ali duhovito prezentira i predodžba o stalnosti muške erotske neupitnosti.

V.

U nekoliko pjesama Ignjata Đurđevića (br. 25, 105, 106, 107, 152) *carpe diem* motivika vezuje se uz sadržajne novine i komičan aspekt: fingirani ženski pogled na „okašnjelu“ žensku ljubav uveden je u jednu pastoralnu rugalicu, a tema ženskog i muškog starenja u sadržaj prigodnih maskeratnih pošalica.

U *Pjesnima razlicim* pjesma br. 25 *Smiješan razgovor* („Pjesan XXIV“ u skupini *Ljuvene pjesni*) napisana je u osmerakčkim katrenima u pripovjednoj formi u čijem sastavu dominira dijaloški zapis prepirke između pastirice Miljene i pastira Ljubdraga.

⁸ U analizi te pjesme Dunja Fališevac ističe končetozni primjer izvođenja završne poente: „Zaključak, efektna metaforička slika, izgrađena na topičkom materijalu petrarkističke poezije, svojom naglašenom senzualnošću i erotskom aluzivnošću govori o končetoznom zapošljavanju cjelokupna retoričkog materijala koji je zakonitostima ornatusa podredio ne samo tekst u njegovoj verbalnoj materijalnosti nego i razvoj ideja koje tekst sadrži.“ (1989: 164).

Miljena se anakreontski mlado osjeća u svojim kasnim četrdesetima u ispovijesti o svom senzualnom priželjkivanju mladog Zorka. Svoje zaljubljeno stanje („pusta je vila bez ljubavi”, stih 12) razlaže i brani paralogičkim argumentima pastiru pripovjedaču zgrade očekujući savjet: „čut tva mudros što me svjeti”, stih 6).⁹ Njezina interpretacija starenja afirmativna je prikazba ženske sredovječnosti kao stanja prirodnog zrenja: preobrazbe cvijeća u voće, združivanja zemlje s mladim ljetom, prerastanja mutnog potoka u bistru rijeku, blistanja izlizanog željeza sjajnijeg od srebra. Argumentacija je srodna komičnom alogičnom uvjeravanju u vlastitu mladost ostarjelih muških zaljubljenika, ali fingirani ženski glas i situacija u kojoj se on realizira – povjerljiva ispovijed, a ne procedura uobičajena ljubavnog nagovora – oduzimaju njezinu govoru duhovitost intencionalne autoironije koju posjeduje udvaranje ostarjelog muškog zaljubljenika u Bunićevoj pjesmi br. 43. Hvalospjevan traktat ženskim visokim godinama iskazan fingiranim ženskim glasom sugerira seriozan ženski stav što pripovjedač kao komentator zgrade potkrepljuje ukazivanjem na „nerazbor i nesklad bijesne vile” (stihovi 48–49), a implicitnom čitatelju sugerira i komičan aspekt zgrade s pozicije neutralna pripovjedača: „Tako reče, a ja u smijehu”, stih 109. Uvođenjem slučajnog slušatelja, Miljeninim „neskladom” isprovocirana sugovornika Ljubdraga, zbog verbalnog duela, intenzivirana se komika pretvara u porugu: u maskulinoj agresiji u Ljubdragovu prvom odgovoru dominira stilska groteska („da celove vavoliti / ustim bude bezubnima!” stihovi 65–66). Njegov je iskaz figuralno srodan antitezi u prethodno spomenutom udvaranju sijedog ljubavnika u Bunićevoj pjesmi, no drukčija situacija, govornik i njegova meta podaruju sadržaju kritičku notu moralističnosti, stihovi 71–78:

*er tko neće rijet pravedno
da 'e sva narav u neredu,
videć s ljetom zimu ujedno
i s mladićem diklu sijedu,
snijeg od prama, prsi od leda
gdi plamena trpe silu
i noć sjedi tamna i blijeda
nedorasla sunca u krilu?*

⁹ Miljenini paralogični dokazi izvedeni iz usporedbi prirodnih pojava i stanja složenih u niz dosjetki poput primjerice stihovi 13–20:

*Ni se sramim, mladijeh ljeta
što moj ures nejma u sebi:
star je mjesec, dika od svijeta,
staro 'e sunce, čas od nebi.
Prizrivati ja počinam
i prihodi doba moje,
nu se kućam i baštinam
a ne ženam ljeta broje.*

U drugom valu napada koji zbog sugerirane prijetvorne dodvornosti i antipetrarkističkog tona prerasta u verbalni performans, Ljubdrag pojačava ironiju u metaforiziranom grotesknom prikazu znakova starosti na ženskom tijelu, stihovi 89–100:

*Tebi narav pribogata
rad luvezni poda i scjene
prame od srebra, lice od zlata,
oči rusam nakitjene;
ravne prsi, usta bijela,
čvrste bedre na te stavi:
luk je tielo, nos je striela,
pogled čemer od ljubavi.
Pače 'e čudna stvar veoma
tvo'ih naprava da s pomoći
kako sunce sivaš doma –
jutrom zračna, bleda u noći.*

Fingirani glas buntovne pastirice o okašnjeloj ženskoj senzualnosti uveden je da bi sadržaj njezina iskaza lakše postao predmet muške poruge. Komičan učinak postignut je upravo „mahnitanjem ženskog” podarenim joj glasom. Referentni kontekst Đurđevićeve pjesme jasniji je prisjetimo li se sentenciozno moralistički intonirana maskulina pogleda na žensko ponašanje u pjesmi br. 461 Šiška Menčetića: „Ovo je prilika: starica za pinez / kad mlada človika zanila k sebi jes,” stihovi 1–2 (*Pjesme*, 1937: 306). Motiv *carpe diem* u Menčetićevoj je pjesmi usputna ilustracija u društvenoj satiri o moći novca. Izbor ostarjele ženske a ne muške kupovine ljubavi za ilustrativan primjer oslanja se na snažniji osjećaj moralističkog zgražanja implicitnog čitatelja.

Ženska, a usputno i muška, starost u šaljivom maniri nagovora *carpe diem* opjevana je u skupini pjesama *Za gutke*. Kazivači su u toj skupini maskeratne strukture i ugođaja slijepci koji nukaju gospoje da ne gube mlade dane (*Popijevka II* u sedmeračkim distisima), a za savjet traže milodar. Uz topiku ženskog starenja paralelizmom se aktualizira i motiv muškog starenja tako što slijepac opominje slušatelj/ ljubljenu gospoju primjerom vlastite vesele ljubavne mladosti šaljivo kontrastirane stanjem staračke napuštenosti. Prvi put nalazimo *carpe diem* temu s izjednačenim pogledom na mušku i žensku starost, ali skrivanje potencijalnog udvarača pod maskom slijepca može opravdati oštrinu pogleda na mušku starost kao duhovitu opomenu i kao poziv na samilost u službi nagovora gospoje na ljubav. I slijepost govornika usložnjava šaljivi aspekt metaforizirane situacije i njegova iskaza.

Slično nastupa slijepac u *Popijevki III* koji se pod maskom vilenjaka u desetercu 4+6 obraća publici (ženskoj) hvaleći se vještinom pomlađivanja čiji učinak potkrepljuje

stereotipnim slikama ženske starosti: „Tiem ako od vas kojoj crne zubi/ ali oprhla koža modri i grubi,/ ako kojoj lica se grešpaju/ i svrh glave prami opadaju...”, stihovi 13–16. Pohvala vilenjačkim umijećem i vlastitim moćnim nagovorom na ljubav otkriva potencijalnog udvarača pod maskom slijepca: „ako li je ka dikla ljuvena/ .../ umiem neki žamor viloviti”, stihovi 21, 23.

U šaljivom tonu o prvim znacima ženske starosti, ali izvan okvira uobičajena motiva *carpe diem*, govori kazivač u pirnoj pjesmi *Popijevka I*. Ures nakićene mladenke retorički se artificiozno kontrastira prvim sjedinama pod velom, a šaljiva aluzija oblikovana metaforom *ljuvena ognja* pod pepelom poentira se končetoznom poredbom s plodnošću njiva poslije snijega. Otvoreno ugledanje na figuralnost u Bunićevoj anakreontskoj temi prilagođeno je prigodno drukčijoj svrsi. Pirne maskerate pisane su za veselo-svečarsko raspoloženje koje uključuje i izvedbu dobrodušnih pošalica mladencima, stoga njihova ironija obično nema naboj rugalice. Veza s Bunićevom pjesmom zacijelo je samo asocijativne naravi, kao prikladna posudba šaljive končetozne igre s metaforičkim dosjetkama za drukčiju situaciju. Veza ne uključuje semantičku intertekstualnu igru s (ne)akceptiranjem ženske/muške staračke seksualnosti.

I pjesma br. 152, „Početak sjedine njegove gospoje”, u ironijskom modusu govori o ženskom starenju uz rub okvira teme *carpe diem*. U metaforičkom končetu zasnovanu na dosjetki i poigravanju antonimima (dok njezino zlato prelazi u srebro, njegova se žeravka pretvara u pepeo) lirski subjekt iskazuje hladnoću prema gospoји.

Lirske podvrste s motivom *carpe diem* Ignjata Đurđevića razlikuju se komikom i ironijom u načinu prezentacije motiva i njegovoj funkciji od pjesama s istim motivom kod njegovih prethodnika. Razlikuju se situacije u kojima se pojavljuju Đurđevićevi muški subjekti, a motiv nije nužno u području persuazivnih nakana udvarača ili barem nije primarno vezan uz nagovor. Djelomična marginalizacija semantike ljubavnog odnosa istaknula je pogodnost motiva u stvaranju šaljivih efekata i rugalice s elementima groteske. Posuđene figuralne konstrukcije u stvaranju komičnog aspekta predodžbi o starenju dio su transtekstualnog nasljeđa, katkad i intertekstualnog, a ironijski modus ne isključuje ni parodijski aspekt popularnog motiva. Komičan/ironijski modus ne zamagljuje u mnogome čitanje predodžbe o starenju i starosti.

VI.

Razvidno je da je u hrvatskoj lirici renesanse i baroka žensko starenje posredovano temom *carpe diem* predstavljeno iz dominantno muške perspektive.

Otkriva li aspekt starenja u lirici oblikovan i diverzificiran prema konvencijama podvrsta i relevantnost historijskog i društvenog konteksta u oblikovanju pjesničkog pogleda na životnu dob i starenje?

U Crijevićevoj pjesmi IV, 8 iz zbirke *Carmina ad Flaviam* nalazimo da se udvaračev ljubavni nagovor na korištenje mladosti oslanja na antonimično predočenu starost,

pesimistično prikazanu kao biološki i socijalno strukturiran proces tragičnog zatvaranja ciklusa ljudskog (ženskog) života. Bilo u ozbiljnom ili šaljivom tonu slična predodžba starenja podliježe humanističkom pogledu na ljudsko starenje utemeljenom na strogom i negativnom prikazu starosti koji seže od Aristotela i njegove Retorike (prema Parkin 2003: 76–79). Unatoč općenitosti opisa životnih stadija, Aristotelova je slika starosti, obuzete žaljenjem za mladošću, sveukupno deprimirajuća: mentalna funkcija stari jednako koliko i tijelo.¹⁰ Premda se i Ciceronova rasprava o starosti¹¹ intenzivno ucijepila u javno mišljenje od renesanse do duboko u 19. stoljeće, tema *carpe diem*, unatoč tome što je nalazimo uvedenu kao motiv u različite amorozne diskurze od konca 15. do početka 18. stoljeća, ne posreduje njegovu utješnu sliku starosti.

Ljubavni nagovor mladosti koji potrebuje zastrašujuću sliku starosti u lirici uklapa se u novo prikazivanje životnih doba (iz muške perspektive) u ikonografiji. Metafora je predstavljena ikonografskim oblikom životnog ciklusa, što čini iskorak od pogleda na cjelovitost životnog vijeka¹² do tumačenja pojedinih faza života. Antonimijski prikazana mladost i starost u ljubavnoj lirici pripada raširenoj ikonografskoj viziji životnog tijeka i u ilustracijama namijenjenima širokoj populaciji: prizor stubišta života koje se diže i pada ilustriran je golim i vedrim nebom na uzlaznoj strani stepenica, gdje sjede mladi muškarci, a na drugoj strani, gdje sjede stariji, nebo je tamno i oblačno.¹³ I zelenilo mladosti i suhoća starosti, jutro ili proljeće života, sunce

¹⁰ Prema Aristotelovu mišljenju obilježja starih ljudi su: pesimističnost, uplašenost, sebičnost i neprestana oprezom izazvana budnost, zlonamjernost, uskogrudnost te zaostalost. Razlog tim lošim karakteristikama nalazi u lošim životnim iskustvima, ali i u padu tjelesnih mogućnosti i osjećaju bespomoćnosti.

¹¹ Cicerona se pak drži najutjecajnijim braniteljem starosti zbog najopsežnije antičke filozofske rasprave o starenju (*Cato Maior de senectute*, koju je posvetio svom prijatelju Atiku). U liku Katona rasprava dekonstruira četiri najčešća prigovora starosti: sprječava *vita activa*, odnosno tjera na neaktivnost, oduzima tijelu snagu, sprječava mnoge osjetilne užitke i preblizu je smrti. Ciceron (ili Katon) u obranu starosti naglašava obilje mogućnosti koje su otvorene i za ljude te dobi: suprotstavlja opadajuću fizičku snagu moćima duha nad *tijelom*; ukazuje na oslobođenje od tjelesne žudnje što daje prednost dragocjenijim zadovoljstvima uma; blizini smrti suprotstavlja prigovor da smrt može nastupiti u bilo kojoj životnoj dobi, ali da je drukčija u starosti jer čini prirodan kraj ispunjenog života (Parkin 2003: 63–64). Moguće negativne karakteristike starosti vidi kao posljedicu osobnog karaktera, a ne dobi. Novija čitanja u Katonovim razmišljanjima vide konsolacijsku literaturu jer je Ciceron raspravu napisao u 62. godini u ne baš sjajnim trenutnim okolnostima privatnog života (Parkin 2003: 64–66). Oba su se shvaćanja proširila i prožimaju spise o starenju od renesanse do suvremenih kulturno-povijesnih istraživanja o starenju koja su se često referirala na ovaj dualizam.

¹² Kasnosrednjovjekovna misao o smrti vezana uz ikonografiju predstavljanja osnovnog oblika života antičku misao o životnoj dobi spaja sa srednjovjekovnim kolom sreće. U šesnaestom stoljeću se simbolika života transformirala iz kruga u stepenice koje se dižu i spuštaju (u otisku *Lebensalter* iz Augsburga), „životna doba” postaju „stube života”, kasnije, nazvane „faze života” (Cole 1992: 16).

¹³ Umjetnik Jörg Breu Mlađi izradio je drvorez naslovljen *Die Lebensalter des Mannes* (1540) s prizorom stepenastog luka nalik mostu, gdje sjedi deset personifikacija životnih doba, a prizori neba asociraju na životnu dob (Cole 1992: 19–20).

koje izlazi iznad propupalih stabala i cvjetnog raslinja te gole grane koje su postavljene u mračnom krajoliku ilustriraju proljeće/jutro i zimu/večer života (Cole 1992: 21).¹⁴

U Paskalićevoj kanconi *Amor souente il mio desir accende* tema *carpe diem* figuralno-stilski sloj izgrađuje na sličnim osnovnim motivima oblikujući ih u skladu s neoplatoničkim govorom o ljubavi koji se potom pretače u prigušeno senzualan pogled na ljubav. Neoplatonički pogledi na tijelo prikazano kao alegorijski put do božanske ljubavi legitimirali su pojam da je lijepo tijelo odražavalo lijepu dušu. To je značilo novinu u dugom periodu srednjovjekovnog kršćanstva koje je vidjelo ljudsko tijelo kao posudu za grijeh, a samo đavolje utjelovljenje, najgore od tijela i seksualnosti bilo je žensko tijelo (Le Goff 1988: 83).

I Bunićeva anakreontska tema o senzualnom zagovoru okašnjele erotske prikladnosti ostarjela udvarača upućena mladoj gospoји dobro je društveno prihvaćana i u antici i u patrijarhalnim kulturama ranog novovjekovlja. Broj Anakreontovih pjesama o staračkoj seksualnoj (ne)moći svjedoči da je duhovito, katkad autoironično viđenje združene starosti i mladosti te nasrtljivosti u dokazivanju muške staračke moći nalazilo svoje poklonike u prijemčivu kulturnom kontekstu. Patrijarhalna društva podrazumijevala su takav pogled. Stariji je muškarac kao *pater familias* bio nositelj socijalne moći, a ta se moć izjednačuje sa seksualnom. I reformističke ideje o životnom vremenu, a kojima su i doba i „putovanje života” bili središnji dio viđenja životnog procesa od 16. stoljeća nadalje, davale su jasan prioritet obilježjima srednje muškarčeve dobi¹⁵ kao najsposobnije za sudjelovanje na tržištu (Cole 1992: 23). I novi ikonografski oblik muškarčevog života od kolijevke do groba podrazumijevao je hijerarhiju vrijednosti prema kojoj su vlast nad ekonomskim resursima prvenstveno imali sredovječni muškarci (Cole 1992: 23–24). Razumljivo, Dubrovnik svojim načinom života vezanim uz pomorstvo i trgovinu nije bio iznimka, odslikavao je „ekonomski racionalniji” pristup muškom starenju. Poznata je, primjerice, činjenica da su se Dubrovčani ženili po povratku iz trgovine u kasnijoj životnoj dobi, kad bi stekli određenu materijalnu sigurnost.

I ljubavno proklinjanje Bunićeva lirskog subjekta svoje hladne gospoје „brjemenom tekućim” sintagma je nastala na podlozi poimanja vremena raširena u kulturi i ikonografiji. Često rabljena misaona metafora da je vrijeme „isteklo”, a koja se uobičajeno prikazivala u ikonografiji pješčanim satom kao simbolom ograničenja vremena individualnog života, njezin je izvor. Premda je *velocitas temporis* obično u vezi s moralističkim opisom grešnosti i najavom posljednjeg suda, tjeskobom zbog čistilišta ili pakla, metafora nastaje u vrijeme kada su pitanja o protoku vremena

¹⁴ Otprilike u isto vrijeme kad i Breu ilustrirao je sličnu viziju životnih stadija i Cornelis Theunissen iz Amsterdama koristeći klasični slavoluk pobjede i stvorio time jedan od općih motiva u ikonografiji. Oba umjetnika pokušavaju prenijeti nužnost pripreme za smrt i posljednji sud (Cole 1992: 19, 21).

¹⁵ Iako je simbol stepeničaste piramide znak favorizirane produktivnosti srednje muškarčeve dobi i važne socijalne uloge, starenje je, naravno, i dalje podrazumijevalo neizvjesno putovanje u vječni život.

postajala sve više zastrašujuća (Cole 1992: 16–19) pa je i ljubavnikova kletva računala na isti učinak.

Prezentacija „okašnjele” ženske ljubavi Ignjata Đurđevića u *Smiješnom razgovoru* zanimljiva je tematska novina u ciklusu *carpe diem* jer fingirani ženski glas govori o pozitivnom viđenju ženskog starenja unatoč komičnom i ironijskom modusu i neovisno o biološkom principu koji mu suprotstavlja Ljubdrag. Pjesma otkriva podvojenost u pogledu na mušku i žensku starost nastalu u sklopu muške percepcije svijeta koja je očekivano stereotipna i patrijarhalno diskriminatorna: žena s godinama gubi socijalno važan fertilitet kao ključnu sastavnicu feminiteta, odnosno nakon gubitka tog aspekta spolnosti rodno je nezanimljiva i ljubavnoj lirici i patrijarhalnom društvu. Manira komične pastoralne zgođe u čijem stilskom kazivanju dominiraju elementi burleskne poruge na žensku žudnju i ženin izgled u četrdesetim godinama, mogla bi se čitati i kao konzervativna reakcija na novu ulogu žena u „civilizacijskom procesu” u zemljama zapadnije od Dubrovnika, osobito u sjeverozapadnoj Europi, no o tome možemo samo nagađati. Ženama je, naime, dodijeljena sve vidljivija uloga u bogatijim društvenim slojevima nekih zapadnih država u kojima je ljepota postala neka vrsta zadaće za žene. Medicinski priručnici donose sadržaje o njezi tijela i ljepote (čistoća, briga o koži, kosi, zubima i licu), a pojavljuju se i knjige o dvorskom ponašanju i ponašanju za stolom namijenjene ženama. Te bitne obveze za žene poticane su s namjerom da bi udovoljile svojim muževima (Cole 1992: 26), a ne bi bilo neobično da su u konzervativnijoj sredini izazivale podsmijeh.

Izvori

- Bunić Vučić, Dživo. 1971. Plandovanja. *Djela Dživa Bunića Vučića*, Stari pisci hrvatski, knjiga 35. Prir. Milan Ratković. Zagreb: JAZU, 79–187.
- Ceruini, Aelii Lampridii. 2021. *Carmina ad Flaviam*. (Ilija Lampričin Crijević. *Pjesme Flaviji*). Prir. i prev. Zrinka Blažević. Zagreb: Matica hrvatska.
- Djela Inácija Ćorđi*. 1918. *Pjesni razlike i Uzdasi Mandalijene pokornice*. Knjiga prva. Stari pisci hrvatski, knjiga XXIV. Prir. M. Rešetar. Zagreb: JAZU.
- Gundulić, Ivan Šiškov. 2001. Suze i tužbe Radmilove Gospodina Điva Šiška Gundulića plemića dubrovačkoga. Prir. Ivica Martinović. *Dubrovnik*, Nova serija, XII/2, 5–52.
- Menčetić, Šiško. 1937. *Pjesme Šiška Menčetića i Ćore Držića, i ostale pjesme Rañinina zbornika*. Drugo, sasvim preuđešeno izdañe prir. Milan Rešetar. Stari pisci hrvatski, knjiga II. Zagreb: JAZU.
- Menčetić, Vladislav. 1866–68. Tužba Radmilova cjeć Zorke vile. *Runje i pahuljice*. Prir. Fran Kurelac. Zagreb: Pismeni Dragutina Albrechta: 30–39.
- Paskalić, Ludovik. 1549. *Rime volgari di m. Ludouico Paschale da Catharo Dalmatino. Non piu date in luce*. Venecija: Steffano et Battista cognati al segno de S. Moise.
- Pjesni razlike Dinka Ranjine*. 1891. Stari pisci hrvatski, knjiga XVIII. Prir. Matija Valjavac. Zagreb: JAZU.

Literatura

- Bogdan, Tomislav. 2012. *Ljubavi razlike*. Zagreb: Disput.
- Cole, Thomas R. 1992. *The Journey of Life: A Cultural History of Aging in America*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fališevac, Dunja. 1987. *Ivan Bunić Vučić*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti.
- Fališevac, Dunja. 1989. *Concetto* kao pojam barokne poetike i pjesnički postupak u hrvatskoj književnosti 17. stoljeća. *Stari pisci hrvatski i njihove poetike*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber: 155–178.
- Le Goff, Jacques. 1988. *The Medieval Imagination*. Arthur Goldhammer, prev. Chicago: University of Chicago Press.
- Parkin, Tim G. 2003. *Old Age in the Roman World: A Cultural and Social History*. Baltimore & London: John Hopkins University Press: 76–79.

Admonition to Flavia and diversification of the notion of (female) aging in lyric poetry

Summary

Carmina ad Flaviam, the Crijević's fourth book, in an elegy to Flavia, that opens with verses *Quid fugitiua negas uelocis dona Iuuentae* (IV, 8), at the content level speaks of the dissatisfaction of the suitor with the deceptively beautiful mistress by invoking punishment in the threatening scenes of an aging female body. Images of old age in humanistic lyric poetry are almost invariably portrayed as an antonym of youth associated with the notion of beauty and love. Consequently, the imperative of youth / beauty / love in the literature of Western culture is a subjective category in the space of love poetry, often manifested as the culturally inherited and modified Horace's motto *carpe diem*. In antiquity, the motif is present early, most often in various scenes of old age as grotesque diseases present, for example, in Anacreon's torment caused by looking at his own reflection in the mirror and the horror of aging, or the desire that female beauty does not age (Tibullus, I, 8, 41–50 Propertius, II, 11; III, 25). Crijević's articulation and modification of the ancient *carpe diem* motif, either directly borrowed or secondarily mediated, precedes the spread of the notion of female aging in Croatian love poetry of the early modern period. This article presents several modes of diversification of this motif after the Crijević's Latin collection, by using the example of several poems. Modes of cultural communication in the collections of poems of the Old Croatian writers that are discussed were realized in various linguistic expressions, literary conventions and amorous discourses: the collection of poems *Rime volgari* by Ludovik Paskalić in Italian language; *Pjesni razlike* by Dinko Ranjina, *Plandovanja* by Ivan Bunić Vučić and *Pjesni razlike* by Ignjat Đurđević in Croatian language. Crijević's poem 8 is used in comparative analysis as a partial key to reading other texts.

From the mentioned elegy of Ilija Crijević, stereotypes about female sexuality and age prevail as components of a uniform "male view" in the content-thematically related poems of the mentioned poets. The notions of female aging are mostly expressed through an appellative communication of a persuasive character with the desired lady, and the persuasion to love mediates the narrator's attitude that the female body while young

represents both an intimate good and social capital. Although hedonistic love discourse predominates in the poetic depiction of the antinomy of youth and old age, amorous situations are discursively different, sometimes implied or marginalized, and related to the way women and youth are presented: periphrastic descriptions rely on antithetical presentation of seasonal and daily changes in nature.

The focus on the biological presentation of aging further reveals the relevance of the historical and social context in shaping the poetic view of age and aging: what dominates is Aristotle's pessimistic view of the general aging process and the novelty of the Neoplatonic understanding of the divine origin of female beauty, which replaced the medieval aversion towards the female body as a source of sin; the motif of the sexual attraction of an older man is related to the social role and status of the patriarchal man, and to the early modern emphasis on age within the motif of travel as a picture of life as a whole. An exception is the story of Đurđević's blind man (*Popijevka IV*) about male old age: a subaltern character which connects, in a humorous way, both female and male old age with physical weakness, dependence and passivity – characteristics that are fertilely associated with female age. Đurđević's critique of the "late" female desire in the poem *Smiješan razgovor* can potentially be read in the context of the Western European civilizing process in the 17th century, in which the social role of a married woman both in aristocratic and bourgeois classes was gaining in importance. Overall, in the presented lyrical poems of the 16th and 17th centuries of various stylistic conventions and love discourses, age discrimination and the stereotypical sexual roles of women are conditioned by their gradual loss of a socially important characteristic – their sexuality.

Keywords: female aging, *carpe diem* motif, Ilija Crijević, Croatian love poetry of the 16th century